

7. Овчарук О.В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні перспективи міжнародної спільноти // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та міжнародні перспективи. Колективна монографія / Під заг.ред. О.В.Овчарук. – К.: “К.І.С.”, 2004. – С. 6-16.
8. Пометун О.І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та міжнародні перспективи. Колективна монографія / Під заг.ред. О.В.Овчарук. – К.: “К.І.С.”, 2004. – С. 16-26.

І.А.Кравцова

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КУЛЬТУРИ В УЧНІВ 4 КЛАСУ НА УРОКАХ МОВИ ЗАСОБАМИ УСНОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

В статтє рассматривается вопрос о формировании речевой культуры учащихся 4 классов на уроках родного языка по средствам устного народного творчества.

Фольклор способствует формированию у подрастающего поколения положительных качеств: смелости, честности, принципиальности, доброты, правдивости.

Используя в своей речи поговорки и пословицы, учащиеся учатся ясно, лаконично, выразительно излагать свои мысли и чувства, интонационно окрашивать свою речь, развивают умение творчески использовать слово.

The article deals with the problem of speech culture organization for the 4-th form pupils at the native language lessons by means of folklore (spoken people's creative work).

The folklore promotes organization of the following positive qualities of the rising generation such as: audacity, honesty, adherence to principles, kindness and truthfulness, while using saying and proverbs in their speech pupils learn how to expound their thoughts and feelings clearly and laconically, to put an intonation complexion on their speech and develop their ability to use a word creatively

Фольклор – неоціненний скарб народу, виразник народного генія, що його треба знати, любити і берегти. Фольклор допоможе учням усвідомити, що вони спадкоємці великого і могутнього духом народу, його історії, культури. “Збирайте ваш фольклор, вчіться на ньому, обробляйте його... Чим краще ми будемо знати минуле, тим

більш глибоко і радісно зрозуміємо велике значення створюваного нами сучасного” [2, с. 24].

Фольклорні твори цінні не тільки тим, що встановлюють зв'язки минулого з сучасним, звертаються до проблем, які не втратили важливості до сьогодні, але й тим, що дають школярам відчуття атмосфери минулого, розвивають у них історичну пам'ять, без якої не може бути повноцінної людини.

Усна народна творчість і літературна мова є могутнім джерелом духовності, своєрідним генетичним кодом, пам'яттю народу. Дитина, яка виростає в атмосфері байдужості до мовної спадщини свого народу, втрачає моральні орієнтири. Рідна словесність – це своєрідна художня історія народу. Тільки на її ґрунті можна відкрити перед учнями особливості національного світосприймання, плідно формувати національну свідомість підрастаючих поколінь.

Із творів фольклору ми дізнаємося про світогляд народу, мораль, прагнення і мрії. Не можна узнати справжню історію країни і її народу, не вивчаючи усної творчості.

Живе слово справляє величезний вплив на людську психіку, а особливо на дітей, і вчителю необхідно це знати.

Прислів'я – це короткі сталі афористичні вислови, в яких у художній формі виражено судження народу про життєві явища.

Раніше, приблизно до XVII ст., прислів'я називались “притчами”. У XVII ст. паралельно з цим визначенням вживається і назва “прислів'я”, зокрема цей термін зустрічається в творах українських письменників-полемістів, у “козацьких” літописах, поезіях Климентія Зиновієва та ін. До прислів'їв близько примикають приказки.

Прислів'я та приказки подібні між собою і складають один жанр народної творчості. Відмінність між ними полягає в тому, що прислів'я становить завершене твердження – речення, в якому є підмет і присудок, а приказка є влучним натяком на судження. У цьому легко переконатися при порівнянні одних і тих же висловів, які можна назвати прислів'ями і приказками одночасно. Наприклад: “Собака на сні: сама не гам і другому не дам” – це прислів'я. Як більшість прислів'їв, воно двочленне. А коли сказати: “Собака на сні” – це приказка. Здебільшого приказки є частиною прислів'я.

Прислів'я справедливо вважають вираженням народної мудрості і народної філософії. У них відобразився тривалий досвід соціально-побутового та історичного життя народу. Підкреслюючи

значення цих творів, М.Горький писав: “Обов’язково необхідно знати історію народу і також необхідно знати його соціально-політичне мислення. Вчені – історики культури, етнографи – зазначають, що це мислення виявляється в казках, легендах, прислів’ях та приказках. Саме прислів’я та приказки виражають мислення народної маси в повноті особливо повчальній...” [1, с. 74].

На відміну від інших жанрів прислів’я охоплюють найрізноманітніші аспекти дійсності. Тоді як ліричні пісні змальовують особисті стосунки людини, історичні художніми засобами відображають історію народу. Крім того, у прислів’ях та приказках найбільше виявляє себе колективна творчість народу. Адже вони побутують у мові багатьох людей, є, так би мовити, буденним жанром.

Прислів’я досить стійкі, менше від інших жанрів піддаються варіантності. Основою цього є той факт, що вони правдиво відтворюють життєві спостереження і дають оцінку певним явищам. Стійкість підсилюється і тим, що прислів’я є творами афористичними і легко запам’ятовуються [3, с. 20].

Характерна ознака прислів’їв та приказок виявляється в можливості передавати загальне в конкретному. Так, у конкретній формі відтворюються ті чи інші типові позитивні чи негативні якості людей, їх стосунків, явища природи тощо. Наприклад: “У злому зле й сидить”, “Хто чисте сумління має, спокійно спати лягає”, “Сонце на літо, а зима на мороз”. Завдяки конкретному вираженню загального прислів’я можуть застосовуватися до оцінки різних однотипних подій і явищ.

Виникнення прислів’я, як одного з перших видів узагальнення веде свій початок від первіснообщинного ладу. На той час люди ще не вміли користуватися абстрактними поняттями і виражали свої спостереження конкретними образними висловами, порівняннями і зіставленнями. Давні наші предки у форму афористичних висловів вкладали сутність господарських прикмет, процесів праці, міркування про стосунки між людьми тощо.

Дотепними і влучними є прислів’я про життя і побут українського козацтва. У походах, битвах проти ворога багато лиха довелося зазнати воїнам. Вони стійко долали злигодні: “Степ та воля – козацька доля”, “Звання козацьке, а життя собацьке”, “Хліб та вода – козацька їда”.

Потужним струменем увійшла в прислів’я побутова тема. У них відображено устрій селянської родини, відтворено стосунки між

членами сім'ї. Особливо часто характеризуються взаємини між чоловіком і жінкою. “Чоловік у домі голова, а жінка – душа”, – але подібних творів небагато. Здебільшого йдеться про матеріальні і моральні аспекти у стосунках між чоловіком і жінкою. Народ високо підносить зразкове подружнє життя: “Нема кращого друга, як вірна подруга”, “Не потрібен і клад, коли у чоловіка з жінкою лад”.

Особливо тепло говорилося про жінку як матір: “Мама не купиш, не заслужиш”; “Нема у світі цвіту цвітішого над маківочки; нема ж і роду ріднішого над матіночки”, “У дитини заболить пальчик, а в мами – серце”.

Із давніх-давен на основі досвіду українського народу формувалися прислів'я, які несли в собі землеробські поради. Ці прислів'я мали велике практичне значення для хлібороба, оскільки вони увібрали в себе прикмети, за якими в певні строки проводилися польові і домашні роботи впродовж року. Наприклад, про термін сівби: “До Миколи не сій гречки, не стрижи овець”, “Хто в марті сіяти не зачинає, той про себе добре не дбає”, “Хто сіє по покрові, той не має що дати корові”; про дбайливість при польових роботах: “Сій не пусто, то збереш густо”, “Сій хліб у годину – будеш їсти кожну днину”; про види на врожай: “Березень сухий, мокрий май – буде каша й коровай!”, “Грім гримить – хліб буде родить”.

Прислів'я передавали повагу трударів до землі, її плодючості: “Земля-трудівниця аж парує та людям хліб дарує”.

Такі прислів'я супроводили усе життя хлібороба, вони передавалися від покоління до покоління, несучи ідею про необхідність турботливого ставлення до землі і сумлінності у праці.

Цікавими були прислів'я повчального та виховного спрямування. Їх популярність і довговічність визначаються важливістю суджень, які органічно відбивають багатогранне людське буття. Спостереження за характером життя людей привело до певних узагальнень, порад і думок щодо поліпшення їх поведінки, стосунків із колективом, ставлення до праці, науки тощо. Прислів'я вчили народ переборювати будь-які труднощі, бути мудрим у розв'язанні найскладніших життєвих проблем: “Не силою роби, а розумом; не серцем, а обичаєм”, “З самого початку думай, який буде кінець”, “Щоб часом дарма не блудить, чужого розуму питайся”, “Людей питай, а свій розум май”.

Прислів'я сприяли формуванню у людей позитивних рис: сміливості, чесності, принциповості, доброти, правдивості. Таких творів побутувало багато. Ось окремі зразки: “Сміливого і куля не

бере”, “Де відвага, там і щастя”, “Хто чисте сумління має, спокійно спати лягає”, “Хліб-сіль їж, а правду ріж”, “Коли праве діло, то говори сміло”.

Часто в одному прислів'ї протиставлялися позитивні і негативні риси людини. Так, про мудрого і дурного говорилося: “Догана мудрого більше стоїть, як похвала дурного”, про хороброго і боягуза: “Не той молодець, що за водою пливе, а той молодець, що проти води” тощо.

Прислів'я як жанр мають своєрідну композицію, особливу поетику, їх художнє значення визначається стислістю, образністю, ритмічністю. Вони наповнені глибоким життєвим змістом і є мудрими судженнями. В одній фразі вміщується думка великої ваги.

У прислів'ях часткове, конкретне набирає виняткового узагальнення і тому може застосовуватися до близьких за значенням явищ і подій. При цьому своє пряме значення прислів'я втрачає і набирає переносного. Наприклад: “Залив за шкуру сала!”, “Яке коріння, таке і насіння”.

Принципи творення образу в прислів'ях мають свою специфіку. Оскільки судження тут виражається однією фразою і тому має змогти дати розгорнуте змалювання явищ життя, автори прислів'їв шукають місткої образності. Саме тому в творах цього жанру використані з великою віддачею різні поетичні засоби [2, с. 115].

Крім метафор, основного художнього засобу прислів'я, часто вживаються порівняння. Вони сприяють яскравішому вираженню змісту прислів'їв, їх повчальності: “Сказав, як у воду глянув”, “Гарна дівка, як маківка”.

У прислів'ях використовуються й інші поетичні засоби – метонімія, гіпербола, синекдоха. Коли конкретні предмети уособлюють абстрактні судження на основі якоїсь подібності, то прислів'я будуються на метонімії. Вона дає змогу виділити найхарактернішу рису зображуваного: “Всяка птичка своїм розумом живе”.

Щоб показати в позитивному чи негативному плані певну рису людини, використовується гіпербола: “Їсть за вовка, а робить за комара”.

Серед прислів'їв є чимало позначених гумором та іронією, зокрема твори з подібним змістом часто зустрічаються серед повчального циклу: “Він добрий чоловік: як спить, то і їсти не просить”, “Де не посій, там і вродиться”.

У прислів'ях нерідко натрапляємо на різні форми тавтологій, наприклад: “Танцюй та не перетанцювай”, “Бодай туди не дійшло і відтілі не прийшло”.

Значну художню функцію в прислів'ях виконують епітети. Вони здебільшого підкреслюють соціальний зміст творів або відтінюють якусь рису людського характеру: “Багач гидкий, зате гладкий”, “Злий чоловік, зліший вовка”.

Прислів'я були одним із перших жанрів, де зародилася спроба показати психологічний стан людини, відобразити загальні властивості, притаманні певній категорії людей (“Лукавий чоловік словами любить, а ділами губить”), або характеризувати морально-психологічні якості (“Совість спати не дає”).

У прислів'ях кожне слово несе змістовне навантаження, а речення гранично лаконічні і художньо відшліфовані. Це досягається як стислістю виразів, так і стрункістю їх композиції. Здебільшого композиція в прислів'ях є двочленною, що відповідає паралелізму образів. Такі твори розпадаються на дві частини: “Слово не горобець, назад не вернеться”, “Буде добре, як мине зле”.

Ритміка, як і рима, підсилює художність прислів'я, сприяє кращому його сприйняттю, надає йому милозвучності і легкості у вимові, а головне – увиразнює і підкреслює основну думку твору. Ритмічний лад у прислів'ях переважно хорейний, анапестовий і дактилічний, але часто ритміка порушується, що, однак, не ослаблює ритму твору, а тільки урізноманітнює його. Ритміка у сполучі з римою надають прислів'ю виняткової афористичності.

Прислів'я і приказки відіграють велику роль у розвитку мовлення учнів, вони є цінним джерелом мудрості для формування національного характеру майбутнього громадянина.

Спостерігається суперечність між розумінням педагогами важливості абстрактної гуманізації й реальною готовністю до здійснення цієї ідеї, визначення необхідності особистісно орієнтованих технологій і неспроможністю їх практичного втілення, зокрема в мовленнєвому розвитку учнів. Проголошення принципів особистісно орієнтованого підходу на рівні актуальності проблеми створює своєрідну асиметрію між функціями педагогічної системи (навчальною, виховною, розвивальною) і реальними комунікативними потребами та запитамі особистості.

У контексті викладеного, виявлення і використання резервів мовленнєвого розвитку молодших школярів у педагогічному процесі мислиться як перспективний напрям дослідницького пошуку.

Загальнопсихологічний закон щодо органічного зв'язку мови, мислення, мовлення і діяльності дає змогу простежити реалізацію типу особистісної цінності в мисленнево-мовленнєвій діяльності учнів, виходячи зі специфіки, властивої дітям молодшого шкільного віку, виокремити такі типи особистісної цінності: реального практичного функціонування пізнання і навчальної діяльності; спілкування і взаємин “свого світу” (уяви, гри, фантазії).

Із вивченням поняття прислів'я і приказки учні знайомляться на уроках читання у 3 класі у розділі “Усна народна творчість”. Прислів'я і приказки – це короткі влучні образні вислови, що часто містять римовані слова. Вони передають досвід народу: поради, застереження. Недарма говорять: “Прислів'я вчить, як на світі жить”.

Використовуючи у своїй мові прислів'я і приказки діти вчаться ясно, лаконічно, виразно виражати свої думки і почуття, інтонаційно забарвлювати свою мову, розвивається вміння творчо використовувати слово, вміння образно описувати предмет, дати йому яскраву характеристику.

Прислів'я, приказки є найбагатшим матеріалом для розвитку звукової культури мови. Розвиваючи почуття ритму і рими, ми готуємо дитину до подальшого сприйняття поетичної мови і формуємо інтонаційну виразність її мови.

Тільки зберігаючи свою історію, мову, національні та народні традиції українці зможуть не загубитись у великому людському морі. Народна творчість має велике пізнавальне значення, їй завжди властиве реалістичне сприймання і відображення дійсності, романтичний порив у краще майбутнє, у ній яскраво виявлено національну самобутність народу. Її вплив на розвиток мови дітей незаперечний.

Література

1. Грицай М.С., Бойко В.Г., Дунаєвська Л.Ф. Українська народно-поетична творчість / За ред. М.С.Грицай. – К.: Вища школа, 1983. – С. 74-83.
2. Наумчук М.М. Сучасний урок української мови в початковій школі (методика і технологія навчання). – Тернопіль: Астон, 2001. – 264 с.
3. Токар Л. Усна народна творчість на уроках української мови та читання // Поч. школа. – 2006. – №7. – С. 20-24.